

LIMES

Grens van het
Romeinse Rijk

UNESCO WERELDERFGOED

NEDER- GERMAANSE LIMES

Verhaal - Merk -
Huisstijl - Organisatie

INHOUDSOPGAVE

1. Waarom deze gids?	4
2. Limes, grens van het Romeinse Rijk	7
3. Merk en merkwaarden	16
4. Doelgroepen en collectieve marketing	24
5. Toen én nu: Limes verhaallijnen	26
6. Huisstijl Limes	33
a. Logo's	33
b. Kaarten	34
c. Basisteksten	34
d. Grafische vormgeving	38
e. Beeldtaal	48
f. Informatiepanelen in de buitenruimte	50
7. Organisatie en samenwerking	52
8. Downloads en contactadressen	59
Colofon	62

1. WAAROM DEZE GIDS?

De Nederlandse Limes Samenwerking en Forten Nederland werken samen met vele partners hard aan het uitdragen van de Limes. De UNESCO Werelderfgoedstatus heeft ons de wind in de rug gegeven. We zien steeds meer kansen en mogelijkheden en hebben onze inzet op collectieve marketing versterkt. Hoog tijd voor een nieuw handboek, waarin wij merk en samenwerkingsmodel toelichten.

De bezoekenlocaties langs de Limes hebben alle een eigen verhaal, maar vormen ook een familie. We vinden het belangrijk dat deze locaties herkenbaar zijn als deel van de Limes en dat ze ook naar elkaar verwijzen. Elke plek en elk initiatief draagt bij aan een groter geheel. Bezoekers ontdekken unieke plekken met een eigen sfeer en invalshoek. Maar wat begint met één bezoek, kan uitgroeien tot een persoonlijke ontdekkingsreis langs de Limes.

De kracht van het samenwerkingsmodel zit in een set gedeelde, laagdrempelige middelen die herkenning creëren en verbinding mogelijk maken:

- Het Limes-logo markeert locaties, objecten en routes als onderdeel van het grotere verhaal. Herkenbaar, eenvoudig en een verbindend ankerpunt.
- Een gedeelde kaart van de Limes vormt het visuele hart van de ervaring. Fysiek aanwezig op locaties en ook de basis van de website limes.nl.
- Gedeelde verhaallijnen zorgen voor een herkenbare boodschap en verbinden locaties met elkaar.
- Een gedeelde visuele stijl en taal zorgen voor herkenbaarheid. We spreken consequent over 'Limes, grens van het Romeinse Rijk'.
- De centrale website limes.nl ontsluit alles digitaal. Bezoeklocaties, wandel- en fietsroutes, verhalen en objecten zijn via de browser beschikbaar.

Met dit handboek reiken wij onze partners instrumenten aan om samen de Limes beter bekend te maken en elkaar te versterken. In samenspraak met de diverse Limesnetwerken zal dit verder worden uitgewerkt.

De Nederlandse Limes Samenwerking en Forten Nederland investeren ook in gezamenlijke online en offline marketing over de Limes. Het doel is primair het vergroten van de bekendheid van de Limes als een zone van samenhangende bezoekslocaties, waarbij we gebruik maken van het sterke merk UNESCO Werelderfgoed. Voor onze partners zijn diverse producten beschikbaar en die worden in dit handboek toegelicht.

De Limes is een mozaïek van plekken: groot en klein, zichtbaar en onzichtbaar, museaal en landschappelijk. De Limes staat voor een breed scala aan verhalen, die mensen met verschillende culturele achtergronden, leeftijden en leefstijlen aan elkaar koppelen, toen én nu. De Limes is een grens die verbindt.

2. LIMES, GRENS VAN HET ROMEINSE RIJK

De zuidelijke helft van Nederland behoorde de eerste vierhonderd jaar van onze jaartelling tot het Romeinse Rijk. Het maakte deel uit van de provincie Neder-Germanië. De rivier de Rijn vormde de grens. Langs de grens bouwden de Romeinen forten, wachttorens, wegen en havens. Deze werden oorspronkelijk aangelegd met het oog op de verovering van Germaanse gebieden aan de overkant van de rivier. Toen die opzet mislukte, werd de rivier een versterkte grens (circa 40 na Chr.). Romeinen en oorspronkelijke bewoners dreven handel en namen elkaars gebruiken over. Het was een periode van economische bloei.

De Romeinse tijd heeft een schat aan archeologische resten opgeleverd. Deze zijn voor een groot deel nog aanwezig in de bodem. De Limes is het grootste archeologische monument van Nederland en is in 2021 aangewezen als UNESCO Werelderfgoed. De officiële naam is Neder-Germaanse Limes. Dit was een grenszone van 400 kilometer langs de Rijn, van de Eifel ten zuiden van Bonn naar de Noordzeekust bij Katwijk.

Niet de gehele zone is echter werelderfgoed: die status geldt voor 44 archeologische vindplaatsen, waarvan er 19 in Nederland liggen. Dit zijn de plekken met de meest unieke archeologische resten. De reden dat deze zijn aangewezen als UNESCO Werelderfgoed is dat ze een bijzonder en intact beeld geven van de Romeinse militaire strategie en architectuur, inclusief hun ingenieuze ingrepen in het rivierlandschap. Bovendien zijn dankzij de relatieve hoge grondwaterstand organische resten goed bewaard gebleven, met complete houten schepen als hoogtepunten.

In de tweede eeuw was het Romeinse Rijk op zijn grootst en omvatte delen van Europa, het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Het werd omringd door een ingenieus grenssysteem van meer dan 7000 kilometer, dat was afgestemd op de landschappelijke omstandigheden ter plaatse. Ook in andere landen zijn delen van de Limes Werelderfgoed, zoals de Muur van Hadrianus en de Donau-Limes. Internationaal wordt samengewerkt om de Limes nog beter te beschermen en uit te dragen en om de locaties met werelderfgoedstatus in de toekomst nog uit te breiden.

De Limes in Nederland beslaat een veel groter gebied dan alleen de sites op de werelderfgoedlijst. Het is nadrukkelijk de wens van de Nederlandse Limes Samenwerking dat de werelderfgoedstatus ook een positief effect heeft op deze bredere zone. In onze publiekscommunicatie en in onze samenwerking met bezoekslocaties en gemeenten richten we ons dan ook op de gehele Limeszone.

Kaart van de Limes in Nederland (archeologische locaties)

De Nederlandse Limes Samenwerking stelt ten behoeve van de eenduidige communicatie over de Limes kaarten beschikbaar. Het gebruik van de kaarten van de Limes in Nederland door partners wordt van harte aanbevolen omdat dit de herkenbaarheid van de Limes als geheel vergroot.

Via limeswerelderfgoed.nl bieden we ook basisteksten aan over de Limes en UNESCO Werelderfgoed, in verschillende talen. Deze worden onder andere gebruikt op de informatiepanelen in de buitenruimte. Het gebruik van deze teksten voor andere doeleinden wordt van harte aanbevolen. Alle locaties in de Limeszone mogen verwijzen naar de werelderfgoedstatus, maar alleen de aangewezen werelderfgoedlocaties mogen zich als zodanig affichereren.

Vind je weg
langs de

Limes

MUSEA EN BEZOEKLOCATIES

ZUID-HOLLAND

- 1 Katwijk's Museum
- 2 Torenmuseum aan de Limes
- 3 Huygens Museum locatie Notarishuis
- 4 Rijksmuseum van Oudheden
- 5 Fabrica Park Matilo
- 6 Historisch Museum Hazerswoude
- 7 Museumpark Archeon
- 8 Restauratiewerf Zwammerdamschepen
- 9 Archeologiehuis Zuid-Holland & Romeins Museum
- 10 De Vergulde Wagen
- 11 Bezoekerscentrum NIGRUM PULLUM
- 12 Hortus Populus | Soldatenbarak

UTRECHT

- 13 Stedsmuseum Woerden
- 14 Castellum Hoge Woerd | Museum Hoge Woerd
- 15 Varen met reconstructie De Meern 1
- 16 DOMunder
- 17 Castellum Fectio | Waterliniemuseum
- 18 Archeologiemuseum Houten
- 19 Museum Dorestad

GELDERLAND

- 20 Streekmuseum Baron van Brakell
- 21 Flipje en Streekmuseum Tiel
- 22 Castellum Meinerswijk
- 23 Romeinse tuin De Steenen Camer
- 24 Stedsmuseum Hof van Hessen
- 25 Tempel-Kerkmuseum
- 26 Liemers Museum
- 27 Museum De Bastei
- 28 Valkhof Museum
- 29 Museum Kam
- 30 Museumpark Orientalis
- 31 Wijnterrass de Holdeurn

KUNSTWERKEN

Selectie van markante kunstwerken langs de Limes

- A Kalla's Toren
- B Stalen Romein
- C Markering Castellum Domplein
- D Tot Hier
- E De Romeinse Baadster
- F Gezicht van Nijmegen

limes.nl

UNESCO Werelderfgoed

Werelderfgoed is cultureel of natuurlijk erfgoed dat van uitzonderlijke en universele waarde is voor de mensheid. In UNESCO-termen wordt dit de Outstanding Universal Value (OUV) genoemd. De OUV is beschermd en mag niet worden aangetast. Werelderfgoed zorgt in al zijn diversiteit voor indrukwekkende verhalen die jong en oud raken. Daarom willen we het doorgeven aan volgende generaties. Zo blijft het werelderfgoed springlevend en leren mensen wereldwijd elkaars cultuur en natuur waarderen. Dat prikkelt de nieuwsgierigheid en draagt bij aan respect voor elkaar.

Het Werelderfgoedverdrag is in 1972 opgesteld door UNESCO, de organisatie van de Verenigde Naties voor onderwijs, cultuur en wetenschap. Alleen het Werelderfgoedcomité van UNESCO kan de werelderfgoedstatus toekennen. Inmiddels staan circa twaalfhonderd sites op de lijst, waarvan dertien in het Koninkrijk der Nederlanden.

Een vermelding op de werelderfgoedlijst is een internationaal teken van waardering en biedt kansen voor toerisme. Het is zoiets als een Michelinster voor erfgoed. Maar de status schept ook verplichtingen. Elke zes jaar moeten de verdragspartners aan het Werelderfgoedcomité doorgeven in welke staat van onderhoud het erfgoed verkeert en wat het heeft gedaan om de bijzondere universele waarde van het erfgoed te behouden en uit te dragen. Ontwikkelingen die mogelijk de OUV in gevaar brengen, moeten ook tussentijds gemeld worden.

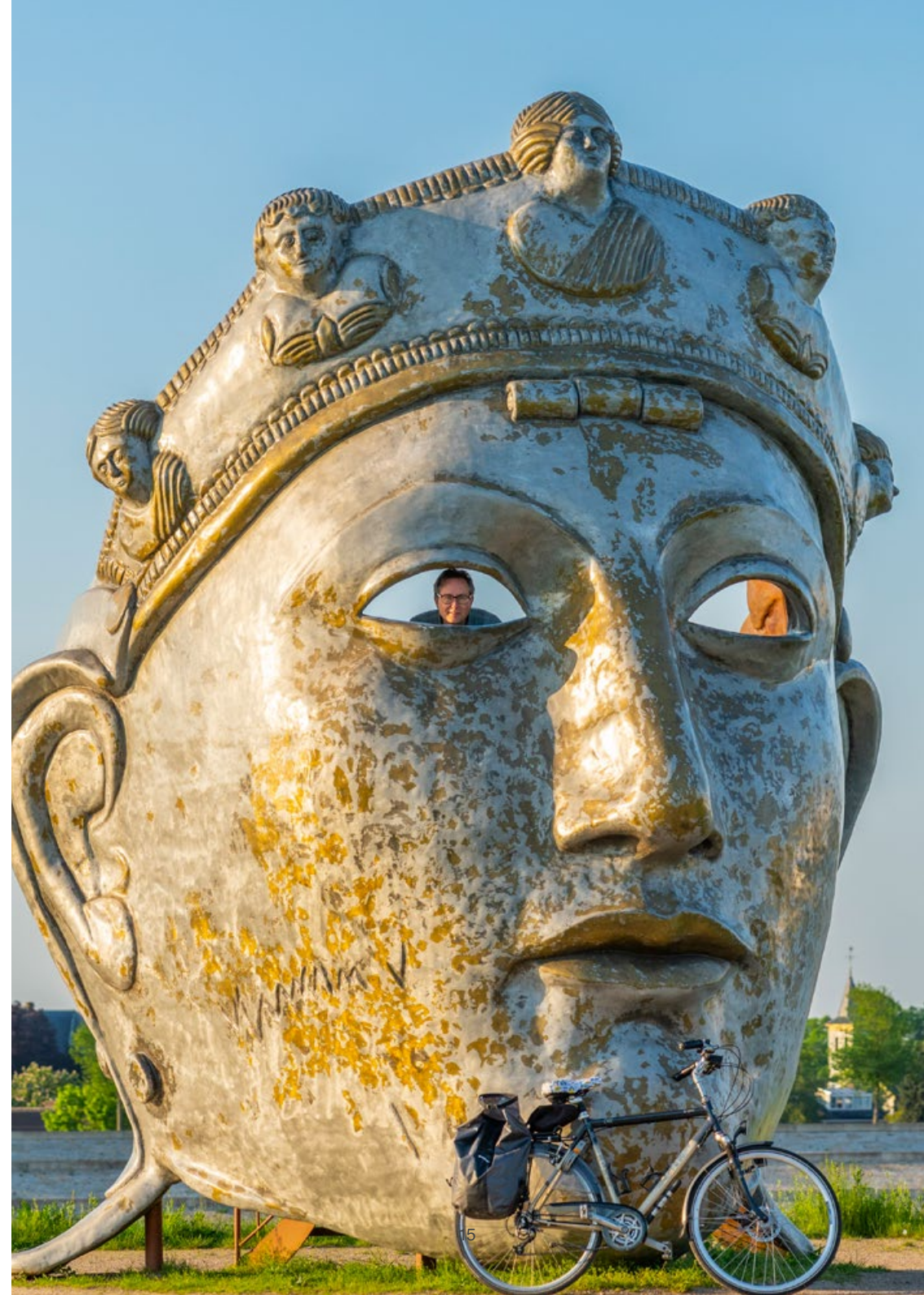
Werelderfgoed is het meest bekende onderdeel van UNESCO. Maar de organisatie doet meer. UNESCO is ook de onderwijs-, media- en wetenschapsorganisatie van de Verenigde Naties. UNESCO wil internationale samenwerking in onderwijs, wetenschap en cultuur bevorderen om zo bij te dragen aan respectvol en vreedzaam samenleven in de wereld.

Limes of Neder-Germaanse Limes?

De officiële naam van het UNESCO Werelderfgoed is Neder-Germaanse Limes. In bestuurlijke communicatie is dat de gehanteerde aanduiding. Ook op de ANWB-borden langs de snelwegen mag alleen de officiële naam worden gebruikt. Maar voor publiekscommunicatie geven we de voorkeur aan 'Limes, grens van het Romeinse Rijk' of kortweg 'Limes'. De reden is dat de term 'Neder-Germaans' voor marketingdoelen niet geschikt is vanwege de onbekendheid ervan.

Via limeswerelderfgoed.nl kan het logo van de Limes worden gedownload. Het UNESCO Werelderfgoed logo mag alleen gebruikt worden voor niet commerciële doeleinden door werelderfgoedlocaties. Het kan opgevraagd worden via info@limesamenwerking.nl. Het gebruik van het Limeslogo in promotiemateriaal en op locatie, zowel binnen als buiten, wordt van harte aanbevolen, omdat dit de herkenbaarheid van de Limes als geheel vergroot. Dat effect wordt versterkt als ook wordt verwezen naar de publiekswebsite limes.nl, bijvoorbeeld met een QR-code.

3. MERK EN MERKWAARDEN

De merkwaarden geven het karakter van de Limes weer. Ze staan aan de basis van onze publiekscommunicatie. De merkwaarden geven richting aan de producten en activiteiten die we ontwikkelen.

Merkhuis

© Marc van Eck

Wij identificeren de volgende merkwaarden:

Ondernemend

Initiatiefrijk, avontuurlijk, daadkrachtig. Vroeger én nu zoeken mensen elkaar op langs de Limes om van elkaar te leren en handel te drijven. Vrijwilligers, musea en bedrijven vinden nieuwe manieren om de Limes beleefbaar te maken. Combinaties met andere maatschappelijke voorzieningen zorgen voor een stevige basis voor exploitatie.

Verrassend

Bevlogen, origineel, inspirerend. Bij het vertellen van het verhaal over de Limes proberen we nieuwe inzichten mee te geven aan onze bezoeker. Op onverwachte plekken duiken visuele verwijzingen naar de Limes op en die zijn fraai vormgegeven.

Ingenieus

Slim, vernuftig, vindingrijk. Wat betreft watermanagement, wegaanleg en bouwtechnieken waren de Romeinen pioniers. Maar ook de manier waarop we tegenwoordig via digitale technieken de Limes tot leven wekken is bijzonder.

Verantwoord

Doordacht, betrouwbaar, zorgvuldig. De selectie van de sites die zijn voorgedragen als UNESCO Werelderfgoed en de Outstanding Universal Value hebben een gedegen archeologisch-wetenschappelijke basis. We maken gebruik van de nieuwste wetenschappelijke inzichten en sluiten onze verhalen daarop aan.

Genuanceerd

Evenwichtig, reflecterend, onderwijzend. Het verhaal van de Limes vraagt om nuance, met niet alleen oog voor het moois wat de Romeinse tijd Nederland bracht, maar ook voor de schaduwzijde. Het verleden is meerstemmig en we hanteren verschillende narratieven.

Op basis van deze waarden is een 'merkverhaal' (zie pagina 34) geschreven dat als basistekst is opgenomen in dit handboek, tevens beschikbaar via limeswerelderfgoed.nl

Merkarchitectuur van de Limes

De Limes bestaat uit een groot aantal archeologische sites. Sommige zijn goed zichtbaar en beleefbaar, andere niet. Op veel Limeslocaties – met name in musea – is het Romeinse verhaal onderdeel van een grotere publieksattractie. Beleefbare plekken variëren van kunstwerken tot musea.

Elke locatie langs de Limes is een merk op zich. Daaronder ligt het collectieve merk 'Limes', dat alle locaties verbindt. Een merk kun je zien als een set van associaties in de hoofden van mensen. Mensen vormen een beeld van een erfgoedsite op basis van wat ze erover zien, horen en meemaken.

De 'merkarchitectuur' bestaat uit verschillende lagen:

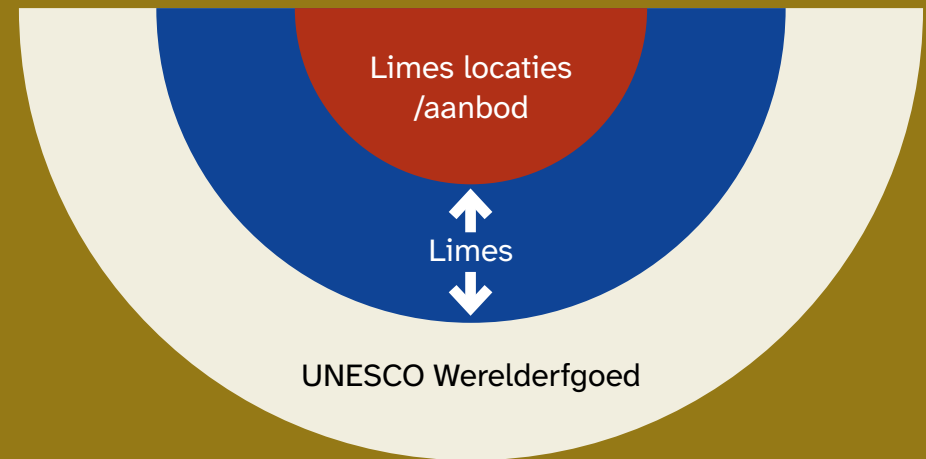
1. Limeslocaties: bezoekerlocaties en archeologische vindplaatsen
2. De Limes in Nederland
3. UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes (in Nederland en in Duitsland)

Het merk dat het dichtst bij de bezoeker staat, staat in de beleving voorop. Meestal is dat de bezoekerlocatie, zoals Valkhof Museum. De collectieve marketing richt zich primair op de bekendheid van de Limes als geheel. Het sterke merk van UNESCO Werelderfgoed geeft steun met eigen campagnes van de Stichting Werelderfgoed Nederland.

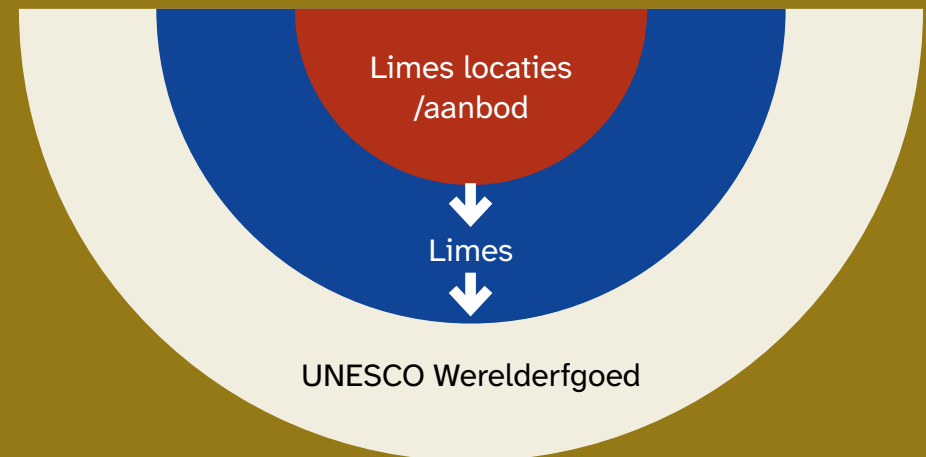
Het verschilt dus per situatie en per doel welk merk voorop staat. De merkarchitectuur is flexibel en waar de nadruk op ligt, is afhankelijk van wie communiceert. Wij vragen onze partners om in hun communicatie waar mogelijk te verwijzen naar de andere lagen van het merk.

Wie communiceert wat?

LIMES (COLLECTIEF)

EEN SPECIFIEKE LIMESLOCATIE

4. DOELGROEPEN EN COLLECTIEVE MARKETING

Vanwege de relatieve onbekendheid van de Limes in Nederland, kiezen we ervoor te starten met het bewerken van de Nederlandse markt. We richten ons dus nog niet op buitenlandse bezoekers.

Doelgroepen worden veelal ingedeeld op basis van leefstijlen. Op basis van leefstijlen weten we waar mensen in hun vrije tijd behoefte aan hebben. Gezien onze positionering en het bestaande aanbod op Limeslocaties passen de zogenaamde inzichtzoekers het best bij de Limes, gevolgd door de harmoniezoekers.

Zo identificeren wij de volgende doelgroepen:

1. Bewoners Limeszone

De bewoners van de Limes – grofweg in een straal van tien kilometer rond bezoeklocaties – geven we bijzondere aandacht omdat we het belangrijk vinden onze ‘buren’ te laten weten in welke bijzondere omgeving ze wonen en omdat de meeste locaties gekenschetst kunnen worden als lokale voorziening. Dit stimuleert trots op de eigen omgeving en zo kunnen de buren ook ambassadeurs van het (Wereld)erfgoed worden.

2. Inzichtzoekers

De inzichtzoeker heeft een bovengemiddelde interesse in historie en cultuur, en heeft meer tijd en geld te besteden dan gemiddeld. De inzichtzoekers heeft interesse voor de verhalen over de Limes en wil zichzelf ontwikkelen. In deze doelgroep bevinden zich veel museumbezoekers, fietsers en wandelaars. Deze recreanten vermijden liever drukke plekken en gaan, als het even kan, niet met grote groepen weg. Ze trekken graag hun eigen plan. Het label UNESCO Werelderfgoed heeft grote waarde voor deze doelgroep.

3. Harmoniezoekers

Voor harmoniezoekers staat samenzijn in hun vrije tijd centraal. Tijd met het gezin, met familie en vrienden, maar ook met de partner: hoe meer zielen, hoe meer vreugd! De harmoniezoeker houdt ook van rustig aan doen. Als ze een dagje op pad gaan, is het belangrijkste dat er voor iedereen wat te doen is, en dat het gezellig is. Ze kunnen ook goed genieten van kleine dingen. Voor deze doelgroep moet het bezoek aan de Limes een leuk uitstapje zijn.

5. TOEN ÉN NU: LIMES VERHAALLIJNEN

De Limes is uniek. Maar hoe breng je dat bijzondere karakter over? Onze boodschap is vervat in een aantal historische verhaallijnen, die verbonden kunnen worden aan actuele thema's. Het uitgangspunt is: 'Limes, een grens die verbindt'.

Hier volgt een overzicht van de verschillende verhaallijnen.

1. De historische ontwikkeling

Tijdens de oorlogen in Gallië (58-51 voor Chr.) veroverde de Romeinse generaal Julius Caesar een groot deel van West-Europa. Maar de Romeinen gaven rond 40 na Chr. hun pogingen om heel Germanië aan het rijk toe te voegen op. De Rijn werd niet alleen grens maar ook transportader voor troepen. De aanleg van het grenssysteem startte in Nederland met de bouw van een keten van houten forten (castella) en wachttorens. Zij werden bemand door hulptroepen (niet-Romeinse huurlingen) van het Romeinse leger. De functie van het leger was het garanderen van de rust in het binnenland, het zorgen voor de ontwikkeling van het achterland en het demonstrenen van de kracht van Rome. Dit werd goed zichtbaar na de beroemde opstand van de Bataven in de jaren 69-70. Neder-Germanië speelde een belangrijke rol in de Romeinse politiek. De keizers Trajanus en Hadrianus begonnen hier hun keizerschap.

Verbinding met het heden: spanning tussen lokale samenlevingen en wereldpolitiek. Verhalen over imperialisme, slavernij en kolonialisme.

2. De ruimtelijke opbouw van de grens

De Rijn was een natuurlijke grens en de belangrijkste verkeersader in een moeilijk begaanbaar gebied. De Romeinen maakten optimaal gebruik van de landschappelijke omstandigheden en van de natuurlijke hulpbronnen, zoals hout voor de bouw van hun forten. Ze deden ook ingrepen in het landschap, zoals het graven van kanalen en het omleggen van rivieren. De limesweg verbond de forten en tussenliggende wachttorens met elkaar. Dit grenssysteem beschermde het rijk tegen invallen en diende als bewaking voor de scheepvaart en ander verkeer. De soldaten langs de grens stelden de bevoorrading van de troepen veilig. Voor de Romeinen was Nederland van groot belang als verbindingszone naar Brittannië via de Noordzee.

Verbinding met het heden: watermanagement en de rivier als transportader typeren ook het huidige Nederland.

3. De militaire organisatie en infrastructuur

Aan de basis van het grenssysteem staan de forten - legioensforten en kleinere castella - waarvan er dertig in Neder-Germanië zijn geïdentificeerd. Elk castellum had een haven aan de Rijn. Er waren zo'n 500 soldaten gehuisvest. Nijmegen was één van de vier legioensforten van de Neder-Germaanse Limes, die plaats boden aan 5000 soldaten. Daar

waren ook een aquaduct en een grote civiele nederzetting te vinden. De opzet van de legerkampen, groot of klein, was min of meer hetzelfde. Een kamp had vrijwel altijd een rechthoekige vorm met afgeronde hoeken. Binnen de omwalling van het fort stonden steeds dezelfde typen gebouwen in een vaste rangschikking.

Verbinding met het heden: grenzen zijn als middel van buitensluiting en controle nog steeds actueel.

4. Technologische ontwikkelingen

Voor de bouw van forten, wegen en andere bouwwerken waren materialen nodig, zoals natuursteen, baksteen en hout. Die werden door het leger zelf gewonnen of geproduceerd. Voor het werk in de mijnen, steengroeven, kalkbranderijen en dakpanindustrie werden soldaten uit de limesforten ingezet. Het Romeinse leger bediende zich van geavanceerde technologie. De Romeinen brachten nieuwe voorwerpen en technieken met zich mee, zoals het schrift, glaswerk, dakpannen en beton. Ze bouwden hier de eerste steden, compleet met badhuizen en riolering.

Verbinding met het heden: moderne voorzieningen en methodes hebben hun grondslag in de Romeinse tijd.

5. De samenleving langs de Limes

Het Romeinse Rijk was een imperiale macht ten dienste van een rijke elite. In het grensgebied werden hele volksstammen uitgeroeid of verplaatst. In de eerste eeuw waren de legionairs hoofdzakelijk afkomstig uit het mediterrane gebied; de soldaten van de hulptroepen kwamen uit alle delen van het rijk. De komst van deze troepen uit gebieden die al vertrouwd waren met de Romeinse cultuur heeft voor grote veranderingen op economisch en cultureel terrein gezorgd. Bij de forten ontstonden burgerlijke nederzettingen. Deze vielen onder het gezag van de commandant van het fort en waren er nauw ermee verbonden. Dit zorgde voor economische ontwikkeling rond de forten en uiteindelijk ook op het platteland. De groeiende vraag naar voedsel zorgde voor het ontstaan van een nieuw type landbouwbedrijf, de zogenaamde villa.

Verbinding met het heden: culturele uitwisseling sluit aan bij actuele thema's als migratie en culturele diversiteit.

6. Symbolen van Rome's macht

Zuidelijk Nederland ging deel uitmaken van een geletterde wereld, waarin schrift en beeldtaal een belangrijke rol speelden. Er zijn voor het eerst schriftelijke bronnen over de gebeurtenissen die hier plaatsvonden. Van ruilhandel werd geleidelijk aan overgegaan op een geldeconomie. De forten hadden behalve de primaire functie van verdediging ook de bedoeling om de macht van Rome uit te stralen. Vooral de muren met poorten en torens en de grote, representatieve gebouwen moesten monumentaliteit en macht uitstralen.

Verbinding met het heden: de klassieke cultuur als inspiratiebron.

7. De Limes na de Romeinse tijd

De meanderende rivier en de vele overstromingen hebben veel sporen van de Romeinse tijd uitgewist. Maar in de vroege middeleeuwen moeten enkele Romeinse forten nog goed zichtbaar zijn geweest. Op de ruïnes en door hergebruik van stenen ontstonden juist daar langs de nog steeds bevaarbare Rijn middeleeuwse nederzettingen. Deze latere bouwlagen én de relatief hoge grondwaterstand hebben ervoor gezorgd dat de Romeinse resten relatief goed bewaard zijn gebleven. In de afgelopen tweehonderd jaar zijn er steeds meer ontdekt. Naast prachtige vondsten heeft dit steeds meer kennis opgeleverd over de Limes en de Romeins-inheemse samenleving.

Verbinding met het heden: archeologisch onderzoek levert nog steeds nieuwe kennis op.

De Nederlandse Limes Samenwerking heeft een Interpretatiekader laten ontwikkelen, dat historische verhalen ook met specifieke locaties verbindt. Dit Interpretatiekader is voor iedereen te gebruiken en wij nodigen iedereen uit dit als basis voor het lokaal te vertellen verhaal in te zetten. Daarbij kunnen Kwaliteitsteam en provinciale erfgoedhuizen assisteren. Het Interpretatiekader is te downloaden via limeswerelderfgoed.nl

6. HUISSTIJL LIMES

a. Logo's

Het logo van de Limes bestaat uit het beeldmerk met wachttorens en de rivier die uit de cirkel breekt. Organisaties in de Limeszone die in hun publiekscommunicatie verwijzen naar de Limes, zijn van harte uitgenodigd het Limeslogo als merk en 'duo-brand' te gebruiken.

De tekst in het logo is 'Limes, grens van het Romeinse Rijk'. Voorheen was dit Neder-Germaanse Limes. Voortaan gebruiken we in publiekstoepassingen altijd het nieuwe logo. Maar omdat het oude logo nog goed herkenbaar is, zullen we dat niet actief vervangen.

Alleen plaatsen die UNESCO Werelderfgoed zijn, mogen ook het UNESCO-logo voeren. Dit wordt in zwart uitgevoerd en rechts - als dat past - naast het Limes-logo geplaatst. Het gebruik van dit logo is gebonden aan regels. Het mag alleen worden gebruikt in de context van informatievoorziening of educatie; commercieel gebruik is verboden.

De logo's zijn te downloaden via limeswerelderfgoed.nl. Voor meer informatie over het gebruik, stuur een mail naar info@limesamenwerking.nl

b. Kaarten

De Nederlandse Limes Samenwerking stelt kaarten ter beschikking van de Limes in Nederland, de Neder-Germaanse Limes en het Romeinse Rijk. Het gebruik van deze kaarten wordt van harte aanbevolen omdat het bijdraagt aan de herkenbaarheid van de Limes als geheel.

De kaarten zijn te downloaden via limeswerelderfgoed.nl. Voor meer informatie over het gebruik, stuur een mail naar info@limesamenwerking.nl

c. Basisteksten

Als introductie op de Limes kunnen de volgende teksten worden gebruikt.

Limes, Grens van het Romeinse Rijk

De zuidelijke helft van Nederland behoorde de eerste 400 jaar van onze jaartelling tot het Romeinse Rijk. De rivier de Rijn vormde de grens. De grenszone noemen we de Limes. Langs de grens bouwden de Romeinen forten, wachttorens, wegen en havens. Romeinen en oorspronkelijke bewoners dreven handel en namen elkaars gebruiken over. Het was een periode van economische bloei. De Romeinse tijd heeft een schat aan archeologische resten opgeleverd. Deze zijn voor een groot deel nog aanwezig in de bodem.

UNESCO Werelderfgoed (op plekken met werelderfgoedstatus)

In 2021 is de Limes aangewezen als UNESCO Werelderfgoed. De officiële naam is Neder-Germaanse Limes, naar de Romeinse provincie waar zuidelijk Nederland toe behoorde. Ook de plek waar u nu staat is werelderfgoed, net als de andere plaatsen die op de overzichtskaart zijn voorzien van het werelderfgoed-logo. Het gaat om 44 archeologische vindplaatsen, waarvan er 19 in Nederland liggen. Op deze plekken zijn in de bodem unieke archeologische resten uit de Romeinse tijd aanwezig. Ook in andere landen zijn delen van de Limes werelderfgoed, zoals de Muur van Hadrianus en de Donau-Limes.

UNESCO Werelderfgoed (op plekken zonder werelderfgoedstatus)

In 2021 is de Limes aangewezen als UNESCO Werelderfgoed. De officiële naam is Neder-Germaanse Limes, naar de Romeinse provincie waar zuidelijk Nederland toe behoorde. Het gaat om 44 archeologische vindplaatsen, waarvan er 19 in Nederland liggen. Op de overzichtskaart zijn deze te herkennen aan het werelderfgoed-logo. Dit zijn de plekken met de meest unieke archeologische resten uit de Romeinse tijd. Ook in andere landen zijn delen van de Limes Werelderfgoed, zoals de Muur van Hadrianus en de Donau-Limes.

Van deze teksten zijn ook Engelse en Duitse vertalingen beschikbaar. Download deze op limeswerelderfgoed.nl

Merkverhaal

De Limes, een grens die verbindt

Dwars door Nederland langs de meanderende Rijn tekent zich een onzichtbare lijn af in het landschap: de Limes, grens van het machtige Romeinse Rijk. Die grens was geen scheidslijn; het was een levendige ontmoetingszone, waar Romeinen en Germanen samenkwamen. Hier klopte het hart van een dynamisch grensgebied vol handel, avontuur en verhalen, met de toen nog zeer brede rivier als aanvoerroute.

Enerzijds waren de Romeinen landveroveraars en onderdrukkers en maakten ze menig vijand een kopje kleiner. Tegelijk brachten ze innovaties op het gebied van infrastructuur, schrift en kalenders naar de veroverde gebieden. En ingenieuze systemen zoals het riool, toiletten, aquaducten en openbare badhuizen. Maar ze keken ook slim zaken af van de lokale bevolking en exporteerden die weer naar andere delen van het Romeinse Rijk.

Romeinse soldaten bewaakten de grens, hun schilden glimmend in de zon, terwijl de stilte van het landschap werd doorbroken door het rumoer van markten. Lokale boeren boden hun waren aan in ruil voor exotische specerijen en luxueuze stoffen uit verre oorden. Vrouwen en kinderen keken nieuwsgierig naar Romeinse technologie en kunst, terwijl Romeinse ambtenaren zich verwonderden over de gebruiken en rituelen van het noorden. Dit was toen al een plek waar culturen versmolten, immers veel Romeinse soldaten waren helemaal geen Romein maar kwamen uit alle uithoeken van het rijk. Een plek waar vriendschappen werden gesmeed en waar zelfs in tijden van spanning nieuwe ideeën en verbindingen ontstonden.

Vandaag is de Limes niet verdwenen, maar ligt ze verscholen in de zachte Nederlandse bodem. Dankzij die natuurlijke bescherming zijn de sporen van het Romeinse Rijk bewaard gebleven als een schat uit het verleden. Bijna nergens in Europa vind je sporen van het leven rond de Limes zo tastbaar en compleet. Een erfenis die we met trots kunnen ontdekken.

Maar het mooiste van de Limes? Dit erfgoed is van ons allemaal. Je ziet verleden en heden samenkomen, verhalen worden tot leven gewekt en als bezoeker wordt je deel van iets groters. Of je nu jong bent of oud, avontuurlijk of gewoon nieuwsgierig, de Limes biedt een ervaring om nooit te vergeten. Het is niet voor niks UNESCO Werelderfgoed.

De Limes verbindt tijdperken én mensen – toen én nu.

De teksten en de vertalingen zijn te downloaden via limeswerelderfgoed.nl. Voor meer informatie over het gebruik, stuur een mail naar info@limesamenwerking.nl

d. Grafische vormgeving

De Nederlandse Limes Samenwerking en Forten Nederland werken met een huisstijl. Deze is ook beschikbaar voor partners, en kan zo bijdragen aan het 'familiegevoel' van de Limes.

Kleur

Ruber

#b12f1c

CMYK
21 / 91 / 100 / 14

Caeruleus

#1d4294

CMYK
100 / 78 / 0 / 0

Aureus

#8e7308

CMYK
35 / 41 / 100 / 25

Cinereus

#414140

CMYK
0 / 0 / 0 / 88

Albus

#ffffff

CMYK
0 / 0 / 0 / 0

Cretaeus

#f0eee1

CMYK
7 / 5 / 15 / 0

achtergrondkleur
niet voor tekst!

Glaucus

#e9ebf0

CMYK
10 / 6 / 4 / 0

achtergrondkleur
niet voor tekst!

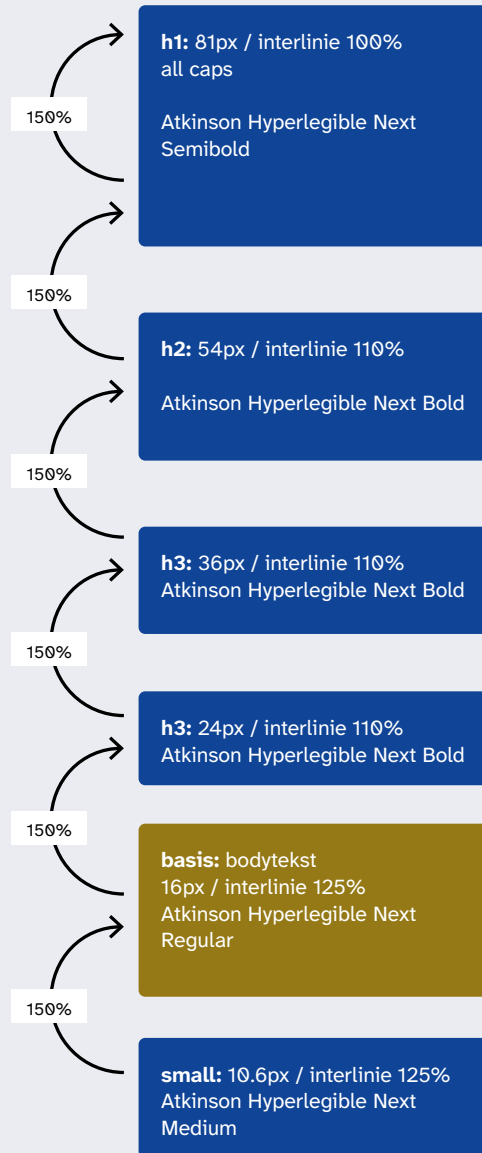

Typografie - online en drukwerk

Voor online gebruik en in drukwerk gebruiken we het lettertype Atkinson Hyperlegible Next. Gratis te gebruiken via Google Fonts. Zie volgende pagina voor meer informatie.

Typografie - office toepassingen

Voor Office toepassingen (word, powerpoint) gebruiken we de Office standaard: Aptos

DE GRENS VAN HET ROMEINSE RIJK

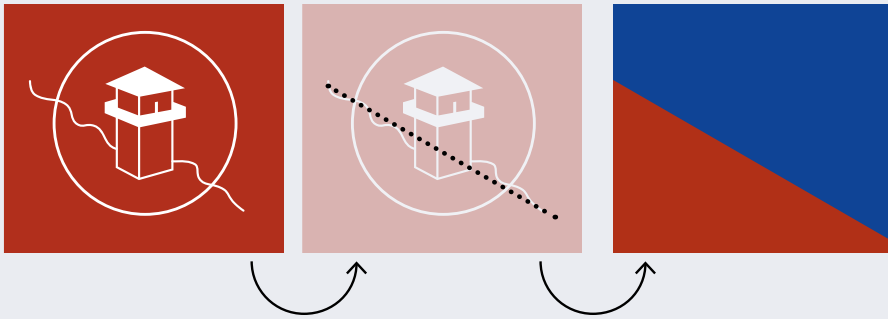
Wat is de Neder-Germaanse Limes?

De Neder-Germaanse Limes. Waarom zo bijzonder?

Militaire strategie

De forten, wachttorens en andere bouwwerken die hier zijn gevonden geven een goed beeld van de Romeinse militaire strategie en architectuur van zo'n 2000 jaar geleden. Oorspronkelijk werden deze bouwwerken gebouwd als uitvalsbasis voor de verovering van gebieden ten noorden van de Rijn.

In 2021 is de Neder-Germaanse Limes aangewezen als UNESCO Werelderfgoed. Ook de plek waar u nu staat is Werelderfgoed. De Neder-Germaanse Limes bestaat uit 44 archeologische vindplaatsen, waarvan er 19 in Nederland liggen. Op deze plekken zijn in de bodem unieke archeologische resten uit de Romeinse tijd aanwezig.

Feiten en cijfers

- 150 km lange versterkte grenslijn op de zuidoever van de Rijn
- systeem van forten en wachttorens, verbonden door een weg
- in de eerste vier eeuwen van de jaartelling de noordgrens

MEER WETEN?

Vormtaal

Om een uiting herkenbaar Limes te laten zijn zonder dat het logo zichtbaar is gebruiken we vormtaal.

De grens uit het logo brengen we terug naar een strakke lijn met altijd dezelfde hoek. (-30°)

Te gebruiken in achtergronden, cta, als divider etc. Gebruik dit spaarzaam. Nooit meer dan 2 van deze vormen direct in het zicht. Daarnaast gebruiken we licht afgeronde hoeken bij kaders.

MEER WETEN?

MEER WETEN?

- Kleur: altijd gecombineerd met rood. Dus rood/blauw of rood/goud.
- Houd het subtiel. In combinatie met een foto is de foto het belangrijkste. Dus een klein hoekje als accent
- Maximaal 2x de vorm gebruiken in een uiting

Voorbeelden grafische vormgeving

Limes 5 jaar UNESCO Werelderfgoed

Dit jubileumstempel is bedoeld voor de viering van 5 jaar UNESCO Werelderfgoed in 2026. Limespartners kunnen het voor al hun feestelijke activiteiten tijdens het jubileumjaar gebruiken. Het is nadrukkelijk een extra stempel en vervangt het logo niet.

flyer

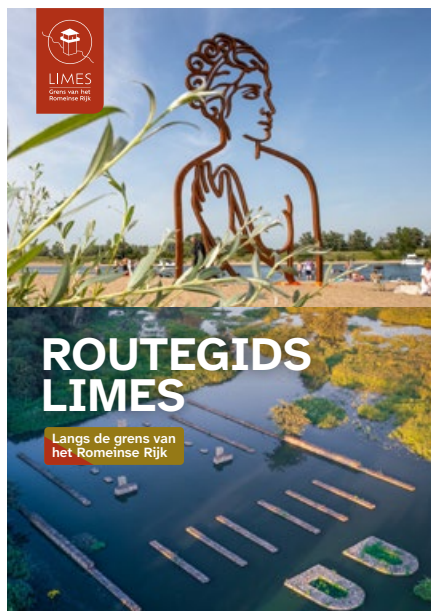
poster

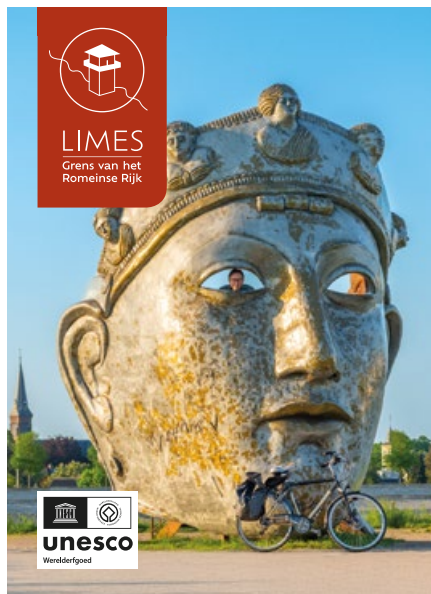
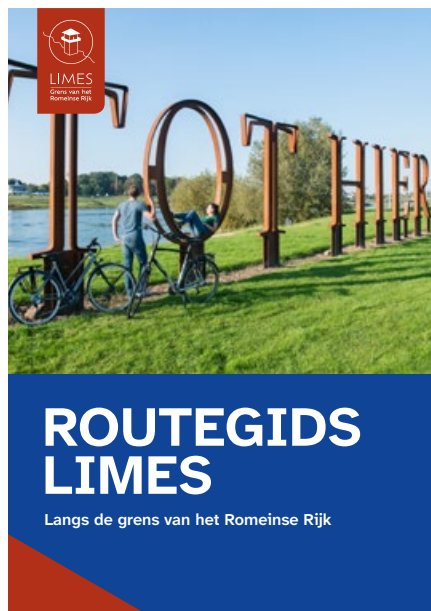
advertentie

nieuwsbrief headers

routegids

z-card

Limes Magazine

e. Beeldtaal

Hoe vang je de identiteit van de Limes in beeld? Elke beeld vertelt een verhaal en zegt meer dan duizend woorden. Bedenk welke beelden het beste passen bij merkwaarden en doelgroepen van de Limes en bij betreffend medium.

Checklist

- **Hoge kwaliteit:** foto's moeten van goede kwaliteit zijn. Korrelige of onscherpe afbeeldingen doen afbreuk aan het merk. Kies voor frisse kleuren. Sfeer in het beeld is belangrijk. Kies ten behoeve van langdurig gebruik op foto's buiten voor neutraal seizoen-beeld: zonnig, blauwe lucht, groen.
- **Mensen in beeld:** foto's waarop personen in beeld staan, spreken meer aan. Kies wel beelden waarop de omgeving ook zichtbaar is. Mochten er mensen herkenbaar op beeld staan, check dan of deze mensen akkoord zijn met het gebruik van het beeld. Gebruik geen foto's van grote groepen mensen, zorg voor een focuspunt in de ruimte. Dit kan een object zijn, maar ook een specifiek persoon.
- **Merkwaarden:** kies foto's die goed aansluiten bij de merkwaarden ondernemend, ingenieus, verrassend, verantwoord, genuanceerd (zie de voorbeeldfoto's bij dat hoofdstuk).

- **Doelgroepen:** zorg dat beelden passen bij de voorkeuren van de voornaamste doelgroepen. Spannende, verrassende fotografie wordt gewaardeerd door de inzichtzoeker: scherptediepte, beweging, bijzonder licht, details, ritme, herhaling, verrassend standpunt. Harmoniezoekers houden van gezellige foto's in warme tinten, waarop spontane en lachende mensen te zien zijn die ergens mee bezig zijn. Vooral niet geposeerd of alleen. Niet alleen overzichtsfoto's, maar ook sfeervolle doorkijkjes.
- **Rustige beelden:** kies beelden waarop locaties en onderwerpen goed tot hun recht komen. Beelden waarop bijvoorbeeld van een persoon alleen een arm zichtbaar is of waarop de omgeving te rommelig voelt, zijn geen goede keuze. Kies bij voorkeur voor beeld dat overzicht geeft of juist inzoomt op een detail: zo vertel je een verhaal.

Beeldbank

Beelden van de Limes kunnen gratis worden gedownload uit de beeldbank en zijn vrij te gebruiken, onder vermelding van de naam van de fotograaf. De Beeldbank is te vinden op limeswerelderfgoed.nl.

f. Informatiepanelen in de buitenruimte

De Nederlandse Limes Samenwerking stimuleert een uniforme en eenduidige communicatie over de Limes. Daarom is voor informatiepanelen in de buitenruimte een vaste vormgeving ontwikkeld, en worden de algemene introductieteksten over de Limes en UNESCO Werelderfgoed gebruikt. Uiteraard is het tekstdeel over de specifieke locatie zelf in te vullen.

Er zijn staande en liggende varianten mogelijk. Op UNESCO Werelderfgoedlocaties neemt de Nederlandse Limes Samenwerking de kosten van minstens één informatiepaneel voor haar rekening. Financiering van meerdere panelen of

panelen op andere locaties is eventueel mogelijk, in nader overleg met het sitebureau.

De opmaak en productie van de panelen wordt uitgevoerd door Buro Kloeg. Zij bewaken ook de huisstijl.

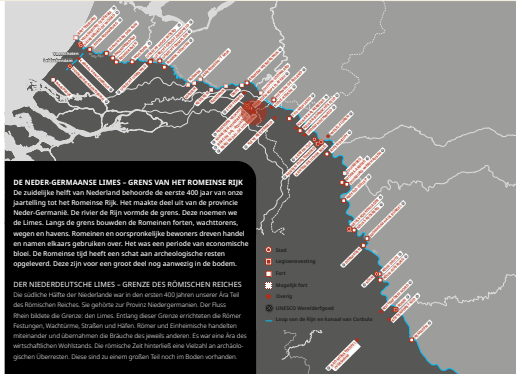
De instructies voor de productie van de buitenborden zijn te vinden op limeswerelderfgoed.nl. Het ontwerp wordt in 2026 aangepast aan de nieuwe kaarten en huisstijl. Voor financiering door de Nederlandse Limes Samenwerking, neem contact op met het sitebureau via info@limesamenwerking.nl.

LIMES
Grens van het Romeinse Rijk

unesco
Werelderfgoed

DE NEDER-GERMAANSE LIMES - GRENSEN VAN HET ROMEINSE RIJK
De zuidelijke helft van Nederland behoorde de eerste 400 jaar van onze jaartelling tot het Romeinse Rijk. Het meeste deel uit van de provincie Neder-Germaanië. De rivier de Rijn vormde de grens. Deze roemen we de Limes. Langs de grens bouwden de Romeinen forten, wachttorens, wegen en havens. Romeinen en oorspronkelijke bewoners deelden handelen en waren daarom gebaat bij elkaar. Het was een periode van economische bloei. De Romeinse tijd heeft een schat aan archeologische resten achtergelaten. Deze zijn voor een groot deel nog aanwezig in de bodem.

DER NEDER-DEUTSCHE LIMES - GRENZE DES RÖMISCHEN REICHES
Die südliche Hälfte der Niederlande war in den ersten 400 Jahren unserer Zeit des Römischen Reiches, bis gehörte zur Provinz Niedergermanien. Der Fluss Rhein bildete die Grenze des Limes. Entlang dieser Grenze errichteten die Römer Festungen, Wachttürme, Straßen und Häfen. Römer und frühmittelalterliche Bevölkerung handelten miteinander und übernahmen die Bräute des jeweils anderen. Es war eine Ära des wirtschaftlichen Wohlstands. Die römische Zeit hinterließ eine Vielzahl an archaischen Überresten. Diese sind zu einem großen Teil auch im Boden vorhanden.

Aardewerf fabriek
De Romeinen waren uitstekende bouwers en brachten allerlei vernieuwingen naar onze streken. Zo pasten ze als eerste op grote schaal de rondboog toe, vonden het cement uit en verbeterden de toepassing van baksteen. Om aan de enorme behoefte aan baksteen te voldoen, bouwden de Romeinen grote steenfabrieken, zoals hier op de Holdeurn. Voor de bouw van de ovens en het bakken van de stenen werden militairen ingezet van de nabijgelegen legioenplaats in Nijmegen-Oost.

Topferfabrik
De Romeinen waren ausgezeichnete Baumeister, die viele Innovationen in unsere Region brachten. So waren die Erden, die die Bauweise mit Rundbögen verstärkt einsetzen, erfanden den Zement und verbesserten die Anwendung von Ziegelsteinen. Um dem großen Bedarf an Ziegelsteinen zu decken, errichteten die Römer große Ziegelfabriken, wie diese hier am Holdeurn. Für den Bau der Öfen und des Brennen der Ziegelsteine wurden Soldaten des nahe gelegenen Militärlagers in Osten Nijmegen eingesetzt.

Ovens
De eerste opgraving van het terrein dateert al uit 1840, maar de grootste opgraving vondt honderd jaar later plaats, van 1938-1942. De Leidse archeologen Braat en Holwerda legden enkele enorme ovens bloot, met ondergrondse stookkanalen van ruim 2 meter hoog. Daarbovenop stonden ovulen kuppels met doorsneden van 5 tot 10 meter. In zijn velen daalde de Romeinen stenslubbenden stenen tegelijk op, om te bakken bij een temperatuur van circa 1000 graden. De ovens stonden zo'n vier dagen te branden.

Ofen
Die erste Ausgrabung des Geländes geht auf das Jahr 1840 zurück, die größte Ausgrabung fand jedoch hundert Jahre später von 1938-1942 statt. Die Archäologen Braat und Holwerda aus dem niederländischen Leiden legten lateral mehrere riesige Öfen mit unterirdischen, über zwei Meter hohen Brennkanälen frei. Darüber befanden sich ovale Kuppeln mit einem Durchmesser von 5 bis 10 Metern. In diesen Ofen stapelten die Römer Ziegelsteine von Steinen, die alle gleichzeitig bei einer Temperatur von ungefähr 1.000 Grad gebrannt wurden. Die Öfen brannten ungefähr vier Tage lang.

Ziegeleien tegelijk, waarbij een om met tegelijk te plaatsen in een keel van grote tegels. Een tegeloven met Ziegeleien, in de velen Limes met Geländebau in einen lang aus großen Ziegeleien wurde wurde

Rijke vindplaats
En er is nog veel meer gevonden op de Holdeurn behalve de ovens stond er ook een groot gebouw, waarvan de functie niet bekend is. Ook vonden archeologen gebouwenwreken, altaren en grafstenen. Dat bewijst dat hier niet alleen metten werkten, maar ook woonden. Waarschijnlijk hadden ze ook honden en katten als huisdieren op sommige dakpannen zijn hun postduifdraken verneuswig. Rond het terrein liggen grote kullen waar de Romeinen bleef wonen. Al met al was het een enorm complex.

Außerordentliche Fundstätte
Am Holdeurn wurden noch viel mehr Funde gemacht. Außer den Öfen befand sich hier noch ein großes Gebäude, dessen Zweck unbekannt ist. Außerdem fanden Archäologen gebäudeüberreste, Altäre und Grabsteine. Das ist der Beleg, dass Menschen hier nicht nur arbeiteten, sondern auch lebten. Wahrscheinlich hatten sie auch Hunde und Katzen als Haustiere, denn auf einigen Dachziegeln sind ihre Pflanzabdrücke verneuswig. Um das Gelände herum finden sich große Hügel, in denen die Römer Lehm abbauten. Insgesamt geht es also um einen riesigen Komplex.

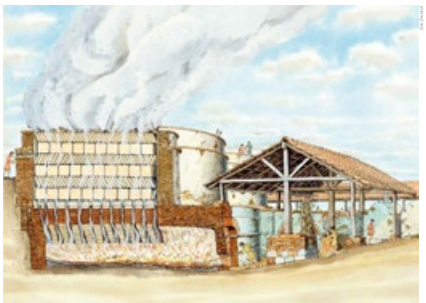
De Holdeurn

Een van de ovens is al in 1840 opgegraven / Eine der Öfen wurde bereits 1840 ausgegraben

Massaproductie
Veel tegels en dakpannen kregen een stempel, waarvan je precies kunt zien welke legereenheden hier actief waren. Archeologen vinden die stempels lang langs de hele Limes, van Katwijk aan Zee tot voorbij Bonn in Duitsland. De ovens hebben gebouwd van circa 70-140. In totaal moeten hier miljoenen producten zijn gemaakt. Daarmee geldt de Holdeurn als de eerste fabriek van Nederland en een van de belangrijkste archeologische plekken van ons land.

Massenproduktion
Viele Tonplatten und Dachziegel wurden mit einem Stempel versehen, der genau aufzeigt, welche Militäreinheiten hier aktiv waren. Archäologen finden diese Stempel überall entlang des Limes, von Katwijk aan Zee in den Niederlanden bis hinter Bonn, die Öfen brannten ungefähr von 70 bis 140. Im Laufe der Jahre wurden hier Millionen von Produkten hergestellt. Somit ist die Ziegelei am Holdeurn die erste Fabrik der Niederlande und eine der wichtigsten archaischen Stätten des Landes.

Doornende van een van de ovens / Querschchnitt eines der Öfen

UNESCO WERELDERFGOED
In 2021 is de Neder-Germaanse Limes aangewezen als UNESCO Werelderfgoed. De plek waar Limes staat is Werelderfgoed. De Neder-Germaanse Limes bestaat uit 44 archeologische vindplaatsen, waarvan er 19 in Nederland liggen. Op deze plekken zijn unieke archeologische resten uit de Romeinse tijd aanwezig. Ook in andere landen zijn delen van de Limes Werelderfgoed, zoals de Muur van Hadrianus in Engeland en de Donau Limes in Duitsland. Overeenkomstig en Stelsels. Meer weten over de Limes en Werelderfgoed? Scan de QR code.

UNESCO-WELTERBE
Im Jahr 2021 wurde der Niedergermanische Limes zum UNESCO-Weltkulturerbe erklärt. Die Orte, an denen Sie sich jetzt befinden, ist eine Weltkulturerbe. Der Niedergermanische Limes besteht aus 44 archaischen Stätten, von denen 19 in den Niederlanden liegen. An diesen Orten liegen einzigartige archaische Überreste aus der römischen Zeit. Teile des Limes in anderen Ländern sind ebenfalls Weltkulturerbe, wie der Hadrianuswall in England und die Donau Limes in Deutschland. Überprüfen Sie den Stelsels. Mehr wissen über den Limes und das Weltkulturerbe? Scannen Sie den QR-Code.

7. ORGANISATIE EN SAMENWERKING

De belangrijkste partners in onze samenwerking zijn de vrijwilligers, musea, bezoekslocaties, intermediairs en grondeigenaren die de Limes zichtbaar en beleefbaar maken. Voor hen is dit handboek geschreven. De volgende beschrijving legt dan ook de nadruk op wat deze organisaties voor hen kunnen betekenen.

Nederlandse Limes Samenwerking

De Nederlandse Limes Samenwerking is de siteholder van het UNESCO Werelderfgoed en zet zich in voor het beschermen, beheren en uitdragen van de Limes. In de kern is het een samenwerking van de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland. De eindverantwoordelijkheid ligt bij de drie erfgoedgedeputeerden, die in de Stuurgroep worden bijgestaan door drie gemeentelijke bestuurders en een directeur van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De Stuurgroep stelt de financiële en beleidsmatige kaders vast en bewaakt de samenwerking met de Duitse partners in het UNESCO Werelderfgoed Neder-Germaanse Limes.

Binnen de organisatiestructuur van de Nederlandse Limes Samenwerking stemmen Rijk, gemeenten en provincies beleid en uitvoering af. Het sitebureau is de uitvoeringsorganisatie. De coördinator Publieksbereik en Participatie is het steunpunt op het gebied van publiekszaken. Zij onderhoudt ook de partnerwebsite limeswerelderfgoed.nl en de publiekswebsite limes.nl. Tevens ontvangen partnerorganisaties viermaal per jaar een nieuwsbrief. Ook via social media op LinkedIn, Instagram en Facebook deelt de Nederlandse Limes Samenwerking nieuws.

De Nederlandse Limes Samenwerking investeert slechts in beperkte mate in ontwikkeling van locaties en in projecten. De focus ligt op collectief promotiemateriaal, (lange afstands-) wandel- en fietsroutes, centraal educatief aanbod, informatiepanelen in de buitenruimte en inzet van het Kwaliteitsteam. Voor de lange afstandsroutes langs de Limes wordt samengewerkt met Wandelnet en Fietsplatform.

De Nederlandse Limes Samenwerking kan worden benaderd met vragen en verzoeken over informatiepanelen in de buitenruimte, het gebruik van teksten, kaarten en logo's, de websites limes.nl en limeswerelderfgoed.nl, de nieuwsbrief voor partners en de uitvoering van het publieksbeleid in het algemeen, via info@limesamenwerking.nl.

De website limeswerelderfgoed.nl geeft onze partners achtergrondinformatie over de Limes, UNESCO Werelderfgoed en het werk van de Nederlandse Limes Samenwerking. De website limes.nl is gericht op het publiek en stimuleert bezoek aan locaties langs de limes.

Kwaliteitsteam Limes

Het Kwaliteitsteam bestaat uit drie personen, met expertise op het gebied van publieksbereik & interpretatie, landschapsontworp & interpretatie, en musea & archeologie. Het Kwaliteitsteam adviseert partners en stakeholders over de thema's ruimtelijke kwaliteit en kwaliteit van presentaties.

Waar ruimtelijke ontwikkelingen plaatsvinden in of nabij de sites, kan het Kwaliteitsteam helpen de cultuurhistorische waarde van de Limes in te zetten als inspiratiebron voor ruimtelijk ontwerp. Waar nieuwe publiekspresentaties in voorbereiding zijn, kan het Kwaliteitsteam adviseren over de inhoud en de aansluiting bij de Limes-verhaallijnen.

Verzoeken om ondersteuning door het Kwaliteitsteam kunnen worden ingediend bij het sitebureau via info@limesamenwerking.nl.

Forten Nederland

Forten Nederland is de marketingpartner van de Nederlandse Limes Samenwerking en staat voor strategie en uitvoering. De stichting ontvangt subsidie voor het opstellen en uitvoeren van meerjarige marketingplannen. Deze stichting stimuleert de benutting van verdedigingserfgoed in Nederland en zet zich in voor de online en offline collectieve marketing van de Limes. Ook verzorgt Forten Nederland de distributie van promotiemiddelen.

Forten Nederland ondersteunt de marketing van de Limes met:

- Social media (Facebook en Instagram)
- Promotiecampagnes
- Agenda van tentoonstellingen, activiteiten en evenementen (via feed naar diverse websites)
- Limes Magazine (voor bezoekers van Limeslocaties)
- Z-cards over de Limes (in meerdere talen)
- Routegids wandelen en fietsen
- Publieksnieuwsbrief
- Banners en vlaggen

Forten Nederland kan worden benaderd met vragen en verzoeken over promotiemateriaal, Limes Magazine, promotiecampagnes, social media en de marketing van Limesevenementen en -tentoonstellingen, via info@fortennederland.nl. Meld hier ook jouw activiteiten voor de publieksnieuwsbrief aan.

Provinciale erfgoedhuizen

De provinciale erfgoedhuizen van Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland ondersteunen Limesorganisaties in de uitvoering van hun taken. Per provincie onderhouden zij een Limesnetwerk, waarin kennisuitwisseling centraal staat. Tevens treden zij op als intermediair en soms ook ontwikkelaar van educatief materiaal. Zij houden een inventaris bij van alle verwijzingen naar de Limes in de openbare ruimte. Ten slotte ondersteunen zij mede namens de Nederlandse Limes Samenwerking de uitvoering van kleine projecten die verband houden met de Limes ook financieel. In de beleidsperiode 2025-2027 is hiervoor € 45.000 per jaar beschikbaar.

Informatie over de Stimuleringsregeling is te vinden op limeswerelderfgoed.nl

De inventaris van verwijzingen naar de Limes in de openbare ruimte zal binnenkort worden gepubliceerd op limeswerelderfgoed.nl.

Provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland

De provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland dragen bij aan het publieksbereik van de Limes. De provincie Zuid-Holland werkt met de Erfgoedlijn Neder-Germaanse Limes en de bijbehorende Netwerktafel, en investeert zo in publieksprojecten. De provincie Utrecht investeert via een subsidieregeling in het kader van het reguliere erfgoedbeleid ook in publieksbereik van de Limes. De provincie Gelderland investeert in de Limes als partner in het Masterplan Romeins Verleden, samen met de Groene Metropoolregio en de gemeente Nijmegen. Alle provincies onderhouden een netwerk met gemeenten – de zogenaamde Limesclusters – waarin het Limesbeleid wordt afgestemd en vastgelegd in samenwerkingsovereenkomsten.

Gemeenten

Gemeenten zijn met betrekking tot bescherming en beheer van de Limes het bevoegd gezag. Gemeenten staan dichtbij musea, bezoekslocaties en eigenaren, en investeren niet zelden aanzienlijke bedragen in het zichtbaar en beleefbaar maken van de Limes. Gemeenten hebben voor Limes werelderfgoedsites binnen hun grenzen Individuele Management Plannen opgesteld. Deze vormen een goede basis voor de monitoring van het werelderfgoed, maar bevatten geen investeringen in publieksbereik. Die zijn meestal ingebed in het gemeentelijke erfgoed- of toerismebeleid.

Stichting Werelderfgoed Nederland

Stichting Werelderfgoed Nederland heeft de verantwoordelijkheid om de bewustwording van het UNESCO Werelderfgoed te vergroten en om gezamenlijk naar buiten toe op te treden. Voor onze partners zijn met name van belang de taken op het gebied van collectieve promotie en educatie voor alle werelderfgoederen binnen het Koninkrijk gezamenlijk. De Stichting kan ook helpen bij het werven van vrijwilligers. Meer informatie op werelderfgoed.nl

8. DOWNLOADS EN CONTACTADRESSEN

Logo van de Limes
limeswerelderfgoed.nl

Logo van UNESCO Werelderfgoed
info@limessamenwerking.nl

Kaarten van de Limes
limeswerelderfgoed.nl

Beeldbank
limeswerelderfgoed.nl

Basisteksten
limeswerelderfgoed.nl

Buitenborden
limeswerelderfgoed.nl

Interpretatiekader
limeswerelderfgoed.nl

Nederlandse Limes Samenwerking
Voor vragen en verzoeken over informatiepanelen in de buitenruimte, inzet van het Kwaliteitsteam, het gebruik van teksten, kaarten en logo's, de websites limes.nl en limeswerelderfgoed.nl en de uitvoering van het publieksbeleid: info@limessamenwerking.nl.

LinkedIn Groep

Limes, Grens van het Romeinse Rijk

Instagram

@romeinselimes

Facebook

Romeinse Limes

Forten Nederland

Voor vragen en verzoeken over promotiemateriaal (Z-Card en routegids), Limes Magazine, promotiecampagnes, social media, publieksnieuwsbrief en de marketing van Limesevenementen en -tentoonstellingen: info@fortennederland.nl.

Romeinennetwerk Gelderland

via Erfgoed Gelderland
erfgoed gelderland.nl
info@erfgoed gelderland.nl

Netwerk Romeinse Limes Utrecht

via Landschap Erfgoed Utrecht
landschaperfgoed utrecht.nl
info@landschaperfgoed utrecht.nl

Erfgoedtafel Netwerklijn Limes Zuid-Holland

via Erfgoedhuis Zuid-Holland
erfgoedhuis-zh.nl
info@erfgoedhuis-zh.nl

Inventaris Limeslocaties en -markeringen

limeswerelderfgoed.nl (2026)

COLOFON

Deze gids is gemaakt in opdracht van de Nederlandse Limes Samenwerking door Forten Nederland. De publicatie is met de grootste zorg samengesteld. Mochten er onjuistheden zijn, neem dan contact op met Forten Nederland. Betrokken partijen aanvaarden geen aansprakelijkheid voor eventuele onjuistheden.

Samenstelling

Jelmer Prins, Mariëlla Beukers, Juke van Niekerk en Titia de Zeeuw

Inhoudelijke bijdragen

Tom Hazenberg (Nederlandse Limes Samenwerking), Marc van Eck (merkstrategie, adviseur merkwaarden en -verhaal), Jeroen van Geel (creatief strateeg, adviseur Limes Nexus), Carlijn Leenders en Elisabeth Stoit (advies marketingstrategie Limes), Mirjam Blott, Catherine Visser en Marenne Zandstra (Kwaliteitsteam Neder-Germaanse Limes)

Vormgeving

gewoonarie.nl

Fotografie

Jessica de Korte, Martin van Lokven, Henk Braam, Floris Scheplitz, Jelle Verhoeks, Bertel Kolthof, Sjoerd Geurts, Remco Zwinkels

LIMES

Grens van het
Romeinse Rijk

Langs de kronkelende Rijn tekent zich een onzichtbare lijn af in het Nederlandse landschap: de Limes, ooit een brede rivier en de machtige grens van het Romeinse Rijk. Die grens was niet een scheiding; het was een levendige ontmoetingszone, waar Romeinen en Germanen samenkwamen. Hier klopte het hart van een dynamisch grensgebied vol handel, avontuur en verhalen, met de rivier als bruisende aanvoerroute.

LIMES.nl